

18. YÜZYILDA AYDIN MUHASSILI VEZİR ABDULLAH PAŞA'NIN RESMİ VE DİNİ HİZMETLERİ

Hasan TELLİ*

Abstract

Osmanlı döneminde 18. yüzyılda Aydın sancağının en muktedir ve güçlü valilerinden birisi Abdullah Paşa'dır. Kaynaklarda adı Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa olarak geçmektedir. Aydın tarihinde önemli bir yeri olan Abdullah Paşa, Devlet-i Aliyye'de siyasi, askeri, idari, malî, güvenlik ve iskân alanlarında önemli görevler üstlenmiştir. Aydın muhassılığında (valiliğinden) vezirliğe kadar yükselen Abdullah Paşa resmi görevlerinin yanısıra dinî ve vakıf hizmetleri de sunmuştur. Aydın, Kuşadası, Güzelhisar, Denizli ve Makedonya'nın Radoviş şehrinde cami, medrese, mektep, çeşme gibi dinî ve vakıf eserleri inşa etmiştir. Başarılı bir hayatın ardından hayatının son zamanlarında birçok sıkıntılarla yüz yüze gelmiştir. Görevinin son zamanlarında devlete borçlanmış, siyasi bir karar neticesinde idam edilmiş ve tüm malına devlet tarafından el konulmuştur. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Abdullah Paşa'nın tarihi şahsiyeti ve yaptığı hizmetleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı, Aydın Vilayeti, muhassıl, Abdullah Paşa.

OFFICIAL and RELIGIOUS SERVICES of AYDIN GOVERNOR VEZİR ABDULLAH PASHA in THE 18th CENTURY

Oz

One of the most potent and powerful governors of the Aydın Province in the 18th century was Abdullah Pasha. In the sources, it is mentioned as Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Pasha. Abdullah Pasha, who has an important place in the history of Aydın, undertook important tasks in the fields of political, military, administrative, financial, security and settlement. Rising from the governorship of Aydın to the vizier, Abdullah Pasha provided religious and foundation services in addition to his official duties. He built religious and foundation works such as mosques, madrasas, schools and fountains in Aydın, Kusadası, Güzelhisar, Denizli and Radoviş city of Macedonia. After a successful life, he faced many troubles in the last days of his life. He was indebted to the state in the last days of his duty, executed as a result of a political decision and all his property was confiscated by the state. In this study, in the light of the Ottoman archival documents, the historical personality of Abdullah Pasha and his services were tried to be revealed.

Key Words: Islamic History, Ottoman, Aydın province, Muhassıl, Abdullah Pasha.

* Doktor Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, e-mail: tellihasan@mersin.edu.tr. Orcid: 0000-0002-9142-7469

GİRİŞ

OSMANLI İDARESİNDE AYDIN VİLAYETİ

Aydın, Anadolu'nun Ege bölgesinde bulunan ve tarihî süreç içinde birçok uygarlığı bünyesinde barındıran önemli bir şehirdir (Kürüm, 2010: 101). 1071 yılı Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu toprakları Türkler tarafından fethedilmeye başlandı. Bizans hâkimiyetindeki Aydın bölgesi Türkler tarafından birkaç defa ele geçirilse de son olarak 1282 yılında Mentеше Bey tarafından kesin olarak fethedildi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Aydın ve İzmir bölgesi bir süre Mentеше Bey'in damadı Sasa Bey tarafından idare edildi. Moğol istilasının da tesiriyle bölgeye Türkmen boylarının göçü hızlandı. Kaynaklarda üç milyondan fazla Türkmenin Aydın bölgesine gelip yerleştiği ifade edilir (Emecen, 1991: 235). Daha sonra Aydın ve yöresi Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirildi ve bölgeye Aydınoğulları hâkim oldu. Bu bölge 1308-1334 yılları arasında Aydınoğlu Mehmed Bey, 1334-1348 yılları arasında Umur Bey, 1348-1360 yılları arasında Hızır Bey, 1360-1390 yılları arasında İsa Bey tarafından idare edildi. Bölge Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlıların idaresine girdi. Timur istilasından sonra tekrar Aydınoğullarının hâkimiyetine geçti. Ardından Aydın ve yöresi, 1426 yılında II. Murad tarafından alınarak Osmanlı topraklarına katıldı. Bu yöreye göçebe ve yarı göçebe Türk toplulukları iskân edildi. Yeni göçlerle birlikte sancağın nüfusu arttı (BOA, T.T. 0270; BOA, T.T. 0806; Atabay, 2008: 9-13; Şahin 2008: 247-249).

II. Murad, Yahşi Halil Bey'i Aydın ili Valiliği'ne atadı. 1443 yılında saltanatı II. Mehmed'e bıraktıktan sonra Manisa'ya çekilen II. Murad, Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarını kendine yıllık tahsisat olarak ayırdı. 1451 yılından sonra Aydın ili, Anadolu Beylerbeyliğine bağlanarak "Aydın sancağı" veya "Liva-i Aydın" adıyla anılmaya başlandı. XVII. yüzyıla kadar Tire, sancak merkezi oldu (Akın, 2018: 99).

Evliya Çelebi 1671 yılında Güzelhisar-ı Aydın'ı ziyaret etmiş ve bu şehri şöyle tanımlamıştır. *Güzelhisar; Paşasının hassı olup voyvodalıktır. Yüz elli akçe-i şerif kazayı rânâdır ve nahiye ve kurâdır. Şeyhülislâmı, nakübüleşrafi, ayân ve eşrâfi ve ulemâ ve sülehâsı ve hutebâsı gayet çoktur ve kethüda yeri, dergâh-ı âli yeniçeri serdârı ve kale dizdârı vardır ve kırk neferâtının yarısı İzmir'de Sancakburnu kal'asında salık olmuştur.*" (Çelebi, 1935: 150).

Tahrîr kayıtlarına göre XV. ve XVI. yüzyılda Aydın sancağı; Birgi, Tire, Güzelhisar, Sultanhisar, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, Ayasuluk, İzmir, Çeşme, Alaşehir ve Sart kazalarından meydana geliyor ve sancak beyi tarafından idare ediliyordu. XVII. yüzyılda Aydın sancağındaki kazaların sayısı daha da artarak on sekize çıktı. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Aydın sancağının merkezi Tire'den bugünkü Aydın ili olan Güzelhisar-ı Aydın'a geçti ve Güzelhisar-ı Aydın, sancak yöneticisi olan vali ve muhassıl paşaların ikamet merkezi oldu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın başlarında Aydın bölgesi, Kara Osmanoğulları ve Cihanoğulları sülalesinin etkisi ve nüfuzu altına girdi (Emecen, 1991: 236; Çelik, 2019: 269; Çelik-Demir 2010; Sarıbey, 2006: 28; Akın 2018: 99).

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

Kaynaklarda Aydın sancağı yöresine "Aydın muhassıllığı" da deniyordu. Aydın muhassıllığı XVII. yüzyılın sonlarında oluşturuldu. Aydın yöresindeki mîrî mukâtaaların idaresi ve tahsilatı, malikâne olarak devletin kudretli paşalarına verildi. Aydın muhassıllığının idarecisine "Aydın muhassılı" veya "Aydın valisi" deniyordu. Aydın muhassılı, diğer sancaklardaki muhassıllar gibi yetkisi altındaki bölgenin idaresini üsteleniyor, mütesellimler tayin ediyor, bölgenin havâss-ı hümâyûna ait gelirlerini topluyor, bölgenin asayişini temin ediyor ve merkezden gelen emirleri ve hükümleri uyguluyordu. Menteşe, Saruhan, Teke sancaklarındaki bazı mukâtaalar da dâhil edilerek Aydın muhassılının yetki bölgesi daha da genişletildi. XVII. yüzyılda kurulan Aydın Muhassıllığının ilk muhassılı Abdalbaki Paşa oldu. Abdalbaki Paşa'nın malları "taraf-ı mîrîye olan" (devlete olan) borçları sebebiyle müsadere edildi (Telci, 2011: 552; Telci, 2015: 199).

1836 yılında "Redif Askeri Teşkilatı"nın Aydın'da oluşturulmasıyla birlikte Müşir Yakup Paşa yönetiminde Aydın eyaleti kuruldu (Sarıbey, 2006: 102). Güzelhisar şehri Aydın sancağının merkezi oldu. Aydın, Hamid, Sığla (İzmir), Saruhan, Teke sancakları bu eyalete bağlandı. 1843 yılında eyalet merkezi İzmir'e taşındı. Said Mehmed Paşa da vali olarak atandı. 1849 yılında eyalete Sığla, Sâruhan, Denizli, Menteşe sancakları bağlıydı. Eyalet askeri açıdan da önemli bir noktada idi. Hâssa Ordusu Redifî'nin 4. Piyade Alayı Birinci Taburu ve İkinci Süvari Alayı Aydın vilayetinde bulunuyordu. Bir ara eyalet merkezi tekrar Güzelhisar'a nakledilse de 1867'de yeni bir düzenlemeye daha gidildi ve eyaletin merkezi İzmir oldu (Arslan, 2007: 51-93; Emecen, 1991: 236).

1296/1878-1879 yılı Aydın Vilayeti Salnamesine göre, Aydın vilayeti, merkez sancağı İzmir olmak üzere, İzmir, Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarından oluşmaktaydı. Vilayetin valisi Ahmed Hamdi Paşa idi. Aydın sancağının idari kadrosunda başta mutasarrıf ve ona bağlı yetkililer vardı. Bu anlamda Aydın sancağının mutasarrıfı Mehmed İzzet Bey, naibi Mehmed Reşid Bey, müftüsü İbrahim Bey, muhasebecisi Hakkı Efendi ve tahrîrât müdürü ise Servet Bey idi. Sancak merkezinin idari birimlerini ise meclis-i idâre-i livâ, meclis-i temyiz-i livâ, mal kalemi, tahrîrât kalemi, mahkeme-i ticaret, meclis-i daire-i belediyye, defter-i hâkânî kalemi, tahrîrât memurîni, tahrîrât emlak komisyonu, menâfi-i umumiyye sandığı, devâmî-i memûriyyîn (daimî memurlar) ve başkâtipleri oluşturmaktaydı. Sancakta askeri ve güvenlik güçleri olarak 4 taburdan oluşan asâkîr-i redif-i şâhâne ve livâ-i asâkîr-i zâbitân birimleri bulunmaktaydı. Livâ dâhilinde ayrıca memurîn-i rusûmiyye (vergi memurları), telgraf memurları, ruesâ-i ruhâni (ruhâni liderler), konsolos vekilleri ve nevâhi müdürânı (nahiye müdürleri) görev yapıyordu. Aydın sancağı; Aydın, Nazilli, Bozdoğan, Denizli, Buldan, Söke kazalarından oluşuyordu (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296: 42-112).

1879 yılında Aydın şehri 15.632 haneden oluşuyordu. Bunun 14.359 hanesi Müslim, 1.273 hanesi gayrimüslimdi. Aydın sancağı merkezinin nüfusu 30.990 Müslüman erkek ve 3.451 gayrimüslim erkek ile toplamda 34.441 erkek idi. Aydın sancağının genel nüfusu ise 94.541 müslim erkek ve 9.266 gayrimüslim erkekten

HASAN TELLİ

oluşuyordu. 1914 yılında Aydın sancağının %86.41'i Müslüman (237.449 kişi), % 11.06'sı Rum (30.399 kişi), %1.15'i Yahudi (3151 kişi), %0.34'ü Ermeni (934 kişi) ve %1.04'ü Kıptî (2855 kişi) idi (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296: 42-112; Öztop, 2014: 22).

1326/1910-1911 yılında Aydın vilayetinin alanı 70.410 kilometre kareydi. Vilayetin genel nüfusu 1.702.911 kişi idi. Daha önceden olduğu gibi bu dönemde de Aydın vilayeti Osmanlılarda kamu maliyesinde oldukça önemli bir yere sahipti. İktisadi ve mali açıdan devletin en önemli gelir merkezlerinden biriydi. Aydın vilayeti 1325/1909-1910 yılında toplamda 230.492.134 kuruş vergiyle Osmanlı'da İstanbul'dan sonra en çok vergi veren ikinci önemli merkez oldu (Özgel, 2011: 206). 1913 yılında Aydın vilayeti Anadolu'daki en büyük ve en mühim vilayetlerden biri idi. Vilayetin genel nüfusu 1.450.000 kişiye ulaştı. Halkın 1.150.000'i Müslüman ve geri kalanı ise diğer milletlerden oluşmaktaydı (Özey, 1998: 55).

18. yüzyılda Aydın livasında Aydın muhassılığını yapan üç farklı Abdullah Paşa vardı. Bunlar Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa (ö.1147/1735), Sadrazam Boynueğri Abdullah Paşa (ö.1174/1761) ve Uzun Abdullah Paşa (ö.1191/1777-1778) idi (Süreyya, 1308: 383, 386). Bu çalışmada Aydın tarihi açısından önemli bir yeri olan ve hakkında arşiv kaynaklarında hayli bilgi ve belgeler bulunan Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın tarihi şahsiyeti, Devlet-i Aliyye'de üstlendikleri idari, mali, siyasi, güvenlik ve askeri gibi görevler ile yapmış olduğu dini ve vakıf hizmetleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

AYDIN MUHASSILI VEZİR ABDULLAH PAŞA

1.Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Hayatı

Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa aslen Aydınlı'dır. Aydın'ın saygın ailelerindedir. Rebü'l-evvel 1132/Ocak 1720 tarihinde Rumeli pâyesiyle Aydın muhassılı olmuştur. Cesareti ve askeri yeteneği sayesinde Cemaziye'l-âhir 1138/Şubat 1726'da vezirliğe yükseltilmiştir. 19 Şaban 1138/22 Nisan 1726 tarihli belgede kendisinden "Aydın Muhassılı Hacı Abdullah Paşa" şeklinde bahsedilerek daha önceden hacca gittiğine işaret edilmiştir (BOA,İE.ML.121-11482). 29 Zilhicce 1142/15 Temmuz 1730 tarihli belgede kendisinin hala Aydın mutasarrıfı olduğu görülür (BOA,AE.SAMD.III.195-18892). 1143/1731 yılında Şam valisi, bir yıl sonra Halep valisi ve 1145/1733 yılında ise tekrar Aydın muhassılı (valisi) olmuştur. 1147/1735 yılında vefat etmiştir. Damadı Abdurrahman Bey ve oğlu Abdullatif Bey önemli devlet erkânındandır (Süreyya, 1308, 376). Diğer bir oğlu Ali Bey ise 1151/1738-1739 yılı kayıtlarında merhum olarak görülür. Ali Bey'in İzmir'deki Cercioğlu Hanı, harap değirmeni ve fırını müzayede ile satılmıştır (BOA,C.DHİCRİ 63-3105). Abdullah Paşa'nın validesi Ayşe Hanım'dır. Ashab-ı hayrattan olan Ayşe Hanım uhdesinde bulunan hane ve yalının kirasını Haremeyni's-Şerifeyn Evkafı'na vakfetmiştir (BOA,AE.SAMD.III.73-69). Abdullah Paşa'dan sonra Aydın Muhassallığına Vezir Hüseyin Paşa, daha sonra Polad Ahmed Paşa, onun 1150/1737 yılında vefatından sonra oğlu Çelik Mehmed Paşa, daha sonra da Yeğen Ali Paşa tayin edilmiştir (Uluçay, 1955: 158-166; Telci, 2009: 179; Telci, 2015: 202).

| 762

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

Osmanlı arşiv kaynaklarında Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın ailesi, yakınları, maiyetindeki görevlileri ve mülkleri hakkında malumat veren bazı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Buna göre 1147/1735 yılına ait belgede Kocagöz Mehmed Ağa'nın Abdullah Paşa'nın hizmetkârlığında bulunması (BOA,D.BŞM.MHF.26-121), 1148/1736 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın kerimesinin validesinden intikal eden ve Haremde tahrîr olunan eşyaları (BOA,D.BŞM.D.1851-0), 1151/1739 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın vefat eden oğlu Ali Bey'in Aydın cânibinde mülk ve mutasarrıf olduğu çiftliklerinin satılarak parasının Hazine-i Âmire'ye teslim edilmesi (BOA,AE.SMHD.I.258-21006), 1159/1747 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın divitdârı İbrahim'in yetimleri olan Mehmed Emin ve Nefise'ye İstanbul Gümrüğü malından yevmi ikişerden dört akçe vazife tahsis edilmesi (BOA,AE.SMHD.I.86-5846), 1224/1810 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın zevcesi Emine Sultan ile Saliha Sultan'a muhassas hasların Esmâ Sultan'a tahsisi (BOA,MAD.D.9525-0), 1255/1840 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın Güzelhisar'daki saray hazinesinde bulunup hazinedarı Mehmed Ağa'nın kendine ait olduğunu iddia ettiği eşyaları (BOA,C.DHİCRİ 142-7062) ve 1300/1883 yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın emlakından olup Denizli kasabasında bulunan ve mîrîden satılan hanı (BOA,C.ML.390-15958) hakkında bilgiler mevcuttur.

2.Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın Devlet-i Aliyye'de İfa Ettiği Görevleri

Osmanlı arşiv belgelerinde Aydın Muhassılı Abdullah Paşa hakkında 117'den fazla belge tespit edilmiştir. Ayrıca Abdullah Paşa'nın vakfıyla alakalı 48'den fazla belge ve vakıf defteri kayıtları bulunmaktadır. Bu bilgi ve belgeler Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın hem tarihi kişiliğinin hem de hem Osmanlı Devleti'nde yüklendiği görevlerinin bilinmesi açısından oldukça önemlidir. Abdullah Paşa'nın yüklendiği idari, mali, güvenlik, askeri, tayin, tevcih, iskân gibi alanlardaki görevlerle alakalı olarak belgelerde önemli detaylar bulunmaktadır. Arşiv kaynakları, Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın önemli bir devlet adamı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1. Abdullah Paşa'nın Üstlendiği İdari ve Mali Görevler

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Aydın ve yöresinin idari ve mali işlerinden sorumluydu. Sorumluluğu altında bulunan bölgenin içinde Aydın, Saruhan, Manisa, Alanya, Sığla, Hamid ve Teke sancakları vardı. Abdullah Paşa Aydın ve tevâbiündeki resm-i çift (çift vergisi), resm-i ağnâm (koyun vergisi), mâl-ı mîrî (devlete ait olan mal), cizye-i gebrân (gayrimüslimden alınan baş vergisi), cizye-i Kıptiyân (Kiptilerden alınan cizye vergisi), Yahudiyân akçesi (Yahudilerden alınan vergi), rûsûm-ı Yörükân (Yörüklerden alınan vergiler), resm-i dönüm-i duhân (yerleşik hayata geçmeyen göçmen taifesinden alınan vergi) ve elekçiyân-ı Atala (Atala nahiyesindeki elekçilerden alınan vergi)¹ gibi çeşitli vergilerin toplanması, bunların muhafaza edilmesi,

¹ Osmanlıda reayadan alınan vergilerle ilgili olarak bakınız (Çağatay, 1947:483-511) Elekçiyân-ı Atala: Atala elekçileri/çingeneleri anlamına gelir. Bu ifadeyle Aydın eyaletine bağlı Atala nahiyesi ve tevabiindeki elekçilerden alınan vergiler kastedilmektedir. Atala Nahiyesi için bkzn. (Öztürk, 2003: 287-304)

HASAN TELLİ

muhasebesi, merkeze gönderilmesi gereken meblağın gönderilmesi, bölgedeki emvâlin tahriri gibi iş ve işlemleri yapıyor ve bunları takip ediyordu. Bunun yanısıra uhdesindeki mukâtaa ve haslarla ilgili yapılması gereken işleri de yapıyor ve avâriz ve bedel-i nüzûlle ilgili iş ve işlemlerle ilgileniyordu. Bölgesindeki idari ve mali işlerden birinci derecede sorumluydu. Abdullah Paşa'nın Aydın ve tevâbiinde üstlendiği idari ve mali görevleriyle ilgili arşiv kaynaklarında birçok malumat vardır (BOA,C.ML.518-21163;BOA,İE.ML.117-11083;BOA,C.ML.518-21163;BOA,İE.ML.90-8458;BOA,AE.SAMD.III.141-13694;BOA,AE.SAMD.III.177-17276;BOA,AE.SAMD.III.178-17347;BOA,İE.ML.121-11505;BOA,AE.SAMD.III.177-17260;BOA,AE.SMHD.I.253-20619;BOA,AE.SMHD.I.175-13560;BOA,SAMD.III.177-17256;BOA,İE.ML.119-11282;BOA,İE.ML.128-12098;BOA,AE.SAMD.III.89-8910;BOA,C.ML.362-14808;BOA,İE.ML.121-11514;BOA,İE.ML.109-10364;BOA,AE.SMHD.I.244-19836;BOA,AE.SMHD.I.223-17715;VGM,Defter,1164-51;BOA,AE.SMHD.I.223-17719;BOA,C.ML.304-12371;BOA,C.ML.774-31591;BOA,AE.SAMD.III.115-11320;BOA,C.ML.212-8701;BOA,SAMD.III.162-15869;BOA,SAMD.III.208-20123;BOA,İE.AS.82-7403;BOA,İE.ML.118-11157;BOA,AE.SAMD.III.53-5295;BOA,SAMD.III.148-14533;BOA,AE.SAMD.III.206-19863;BOA,İE.ML.128-12093;BOA,AE.SAMD.III.39-3782;BOA,AE.SAMD.III.39-3815;BOA,AE.SAMD.III.39-3832;BOA,AE.SAMD.III.138-13434;BOA,AE.SAMD.III.62-6208;BOA,AE.SAMD.III.71-7108;BOA,AE.SMHD.I.23-1349;BOA,İE.ML.127-12013;BOA,AE.SAMD.III.131-12833;BOA,İE.ML.126-11984;BOA,AE.SAMD.III.128-12576;BOA,C.ML.545-22397;BOA,C.ML.541-22241;BOA,İE.DHİCRİ27-2446;BOA,SAMD.III.177-17255;BOA,TS.MA.D.2358-0;BOA,TS.MA.D.9670;BOA,AE.SAMD.III.195-18892).

2.2. Abdullah Paşa'nın Aydın bölgesinde yaptığı bazı tayin ve tevcihler

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın, Aydın ve tevâbiindeki birçok atama ve tayin işlerinde imzası bulunmaktadır. Güzelhisar dizdarlığı, zaviyedarlık, hassalık, tevliyet, derbentçilik gibi birçok alandaki tayinleri gerçekleştirmiştir. 1132/1719-1720 yılında Güzelhisar dizdarlığına bazı kişilerin atanması (BOA,İE.DHİCRİ 25-2260;BOA,İE.AS.61-5557), 25.12.1138/27.08.1726 tarihli belgeye göre Manisa Kalesi cephanesini korumak şartıyla Kumkapı ve Sandal Baba Zaviyeleri zaviyedarlığına Hacı Hasan'ın tayin edilmesi (BOA,İE.EV.38-4394), 19.08.1138/22.04.1726 tarihli belgeye göre Menemen hâssının Vezir Mehmed Paşa'nın uhdesine tevcih edilmesi (BOA,İE.ML.121-11482), 25.01.1142/20.08.1729 tarihinde Kuşadası'nda cârî Sürteksuyu demekle meşhur suyun idaresinin tevliyeti cihetine Hacı Ömer Efendi'nin tevcih edilmesi (BOA,İE.EV.40-4614) ve 13.09.1153/2.12.1740 tarihli belgeye göre Zülkadiriye reâyâsından ve Aydın sakinlerinden Şahab, Çakırtık ve Tahtabecarlı cemaatlerinin, Bozdağ derbendliğine derbendçi olarak tayin edilmesi (BOA,C.ML.595-24539) konusunda Abdullah Paşa aktif rol almıştır.

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

2.3. Abdullah Paşa'nın Üstlendiği Askeri Görevler

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Osmanlı Devleti'nde idari, mali, asayiş, iskân gibi alanlarda olduğu gibi askeri alanlarda da önemli görevler üstlenmiş ve bu görevleri yerine getirmede birçok gayretleri olmuştur.

Abdullah Paşa, Sultan I. Mahmud döneminde meydana gelen Osmanlı-Safevi savaşlarında Osmanlı ordusuna askeri birlik ve lojistik destek göndermek suretiyle önemli roller üstlendi (BOA,İE.AS.82-7376; BOA,AE.SAMD.III.190-18422; BOA,AE.SAMD.III.115-11320; BOA,İE.AS.89-8154; BOA,İE.AS.89-8155; BOA,AE.SAMD.III.91-9016; BOA,AE.SAMD.III.72-7282; BOA,C.AS. 877-37614; BOA,C.AS.1015-44481; BOA,C.AS.412-17063; BOA,C.AS.533-22319). 1722-1729 yılları arasındaki Osmanlı-Safevi savaşlarında barış görüşmeleri için Safeviler İstanbul'a elçiler gönderdi. Görüşmeler netice vermeyince 1730 yılında Safeviler Tebriz ve Hemedan'ı ele geçirdi. Bu durum Osmanlı ordusunu hareketlendirdi. Lakin 1730 yılında Patrona Halil İsyanı patlak verince İran seferinde aksamalar meydana geldi. 1730 yılında tahta geçen I. Mahmud, isyanı bastırdıktan sonra Azerbaycan seferi ve Irak seferi olmak üzere iki koldan sefer hazırlıklarına başladı. Bağdat, Şehrızor, Musul, Diyarbakır, Erzurum, Van, Sivas, Maraş, Rakka, Edirne, Karaman, Anadolu, Kars ve Trabzon eyaletlerine, Çorum ve Tekman sancaklarına, Karahisar-ı şarki mutasarrıflarına ve Aydın muhassılına fermanlar göndererek sefer için hazırlıklar yapılmasını, belirlenen istikametlere hareket edilmesini, asker, mühimmat, erzak, binek ve gerekli sefer eşyalarının hazır hale getirilmesini emretti. Savaş bölgelerine seraskerler atadı. Safevi hükümdarı Tahmabs, 20.000 kişilik orduyla 1730 yılı Aralık ayında Tebriz'den Revan'a hareket etti. I. Mahmud, Bağdat seraskerliğine Bağdat Valisi Ahmed Paşa'yı, Tebriz seraskerliğine Karaman Valisi Ârifi Ahmed Paşa'yı, Gence seraskerliğine Gence Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'yı, Revan seraskerliğine Hekimoğlu Ali Paşa'yı tayin etti. Osmanlı ordusu Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem cephelelerinde önemli başarılar elde etti. Hekimoğlu Ali Paşa, Rumiye Kalesini fethedip Tebriz'i savaştan ele geçirdi. Bağdat Seraskeri Ahmed Paşa, Kirmanşah'ı aldı. Hemadan Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlı ordusu karşısında yenilgiye uğrayan Şah Tahmabs barış teklifinde bulundu. Yapılan anlaşmayla Revan, Gence, Kaht, Tiflis, Kareli, Nahçevan, Dağıstan ve Şirvan Hanlığı Osmanlılarda kaldı. Hemedan, Tebriz, Kirmanşah, Luristan, Erdelan ve Huveyze İran'a bırakıldı. Tebriz'in Safeviler'e bırakılmasına razı olmayan Osmanlı Devleti 1733 senesinde Safevilere tekrar savaş ilan etti (Fidan, 2018: 261).

1722-1729 yılları arasındaki Osmanlı-Savefi savaşları sürecinde Tebriz Seraskeri Vezir Abdullah Paşa'nın maiyyetinde olmak üzere 1725 yılında Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'dan kendi bölgesinden 2000 nefer askeri hazır kıta haline getirmesi istendi. 1730 yılında başlayan Osmanlı-Safevi savaşı sürecinde Hemedan tarafına gönderilecek Osmanlı ordusuna serasker tayin edilen Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa maiyyetine üç yüz süvari göndermesi için Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya emir verildi (BOA,AE.SAMD.III.115-11320). Aydın Muhassılı Abdullah Paşa bu sefer-i hümayûn için idaresi altındaki Aydın, Saruhan ve Menteşe bölgesinden satın alıp

| 765

tedarik ettiği 60 katar deveyi İstabl-ı Âmireye (Saray Ahırına) göndermek üzere yola çıkardı (BOA,İE.AS.89-8154). Kendisinden, gönderilen develerin Üsküdar Sahrası'nda bulunan Ordu-yı Hümâyûn'a ulaştırılması hususunda acele etmesi istendi (BOA,AE.SAMD.III.91-9016; BOA,C.AS.877-37614). Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, bu seferde ayrıca Osmanlı ordusuna katılmak için Erzurum cephesine 500 süvari levendi ve mühimmatlar gönderdi (BOA,C.AS.1015-44481; BOA,C.AS.412-17063). Gönderilen askerler Şark Seraskeri Vezir Abdullah Paşa ordusunda ve Erzurum Valisi Yahya Paşa maiyyetinde istihdam olundu (BOA,C.AS.412-17063).

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Hayme-i Hâssa Mehterbaşısı Abdullah marifetiyle Mehterhane'de yeniden diktirilecek çadırlar ve Çerkesler için Soma ve Akhisar'dan satın alınan 5000 top Soma kirpasının² nakliye ücretini karşıladı (BOA,AE.SMHD.I.150-11195; BOA,AE.SMHD.I.150-11204).

Abdullah Paşa'nın askeri konularla ilgili üstlendiği görevler hakkında malumat veren birçok arşiv belgesi bulunmaktadır. (BOA,İE.AS.82-7376; BOA,AE.SAMD.III.115-11320; BOA,İE.AS.89-8154; BOA,AE.SAMD.III.91-9016; BOA,AE.SAMD.III.72-7282; BOA,C.AS.877-37614; BOA,C.AS.1015-44481; BOA,C.AS.412-17063; BOA,C.AS.533-22319).

2.4. Abdullah Paşa'nın Bölgedeki Asayişle İlgili Çalışmaları, Şakiler ve Eşkîyalarla Mücadelesi

XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu topraklarında eşkıyalık sıkça başgöstermeye başladı. Eşkîyalığın görüldüğü bölgelerden birisi de Batı Anadolu'daki Aydın bölgesiydi. 1662-1664 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya savaşları nedeniyle iç meselelerle uğraşılammış ve taşrada otorite boşluğu oluşmuştu. Bu otorite boşluğu eşkıyaların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarında baş gösteren eşkıyalık çeşitli nedenlerle XVII. yüzyılın sonlarına kadar zaman zaman devam etti (Atabay, 2008: 59-74). XVIII. yüzyılda Abdullah Paşa, Aydın ve tevâbiinde baş gösteren eşkıyalara, şakilere karşı halkın ve bölgenin güvenliğini sağlamak ve korumak amacıyla mücadele etti ve bölgenin asayişini ve huzurunu sağlamaya çalıştı. Abdullah Paşa'nın bölgenin asayiş ve güvenliği ile ilgili çalışmaları hakkında malumat veren belgeler arşiv kaynaklarında yer almaktadır (BOA,C.ZB.71-3526; BOA,C.ZB.40-1979).

2.5. Abdullah Paşa'nın iskan politikasındaki üstlendiği görevler.

Abdullah Paşa Aydın ve tevâbiinde iskân edilen cemaatlerin durumlarını ve göç hareketliliklerini takip etmiş ve bu konuda atılması gereken adımları da atmıştır. Nitekim 1132/1719-1720 yılına ait bir belgede ifade edildiğine göre Abdullah Paşa Çiftliğine göç eden Danişmendli Türkmenlerinden bir cemaatin eski yurtları Çölabad

² Kirpas: Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu yelkenlerin ve çadırların yapımında kullanılan, pamuk ipliğinden dokunan ham beze kirpas denilmektedir. Osmanlı ordusu içerisinde bulunan Çerkes ve Abhazlar tayinat giderleri için para yerine kirpası tercih etmişlerdir. (Bknz. Kocaoğlu, 2019: 35)

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

nahiyesine sevk edilmesi konusunda Abdullah Paşa, kendisine verilen emri yerine getirmiştir (BOA,C.DHİCRİ 40-1955).

2.6. Abdullah Paşa'nın Hac Emirliği Görevi

Abdullah Paşa hac ibadetini yerine getirerek hacı olmuş ve birçok belgede "Hacı" sıfatıyla anılmıştır (BOA,İE.DHİCRİ 25-2260; BOA,İE.ML.79-7385; BOA,İE.ML.117-11083; BOA,D.BŞM.MHF.27-2; BOA,D.BŞM.MHF.27-65; BOA,D.BŞM.MHF.27-66; BOA,D.BŞM. MHF.27-122; BOA,AE.SMHD.I.90-6116; BOA,İE.ML.90-8458; BOA,İE.ML.121-11482; BOA,İE.ML.119-11282; BOA,İE.ML.121-11514; BOA,İE.ML.127-12013; BOA,AE.SAMD.III.128-12576; BOA,AE.SMHD.I.132-9685; BOA,AE.SAMD.III.141-13694; BOA, SAMD.III.177-17213; BOA,SAMD.III.177-17255; BOA,SAMD.III.177-17256; BOA,C.AS.1032-45262; BOA,C.DHİCRİ 256-12773; BOA,AE.SAMD.III.177-17260; BOA,AE.SMHD.I.244-19836; BOA,C.ML.318-13064; BOA,C.ML.545-22397; BOA,EV.D.19994; BOA,EV.D.30127; BOA,D.BŞM.MHF.D.12444-0; BOA,D.BŞM.ANM.D.17277). Şam valiliği yaparken hac emirliği görevini de ifa etmiştir. Abdullah Paşa'nın "emir-i hac" ve "mîr'ul-hac" ünvanı ile hac emirliği vazifesini yaptığı kayıtlarda yer almaktadır (BOA,AE.SMHD.I.158-11891; BOA,SMHD.I.150-11204; BOA,SMHD.I.150-11195). Onun hac emirliğinden bahseden belgelerden birinin özeti şu şekildedir.

"Bu sene-i mübarekede Şam yoluyla Hacca gidecek hacıların güvenliğinin temini maksadıyla tahrir olunacak levendâtn ve Araplara dağıtılacak Surre'nin masrafları ve sair masraflar için belirtilen miktar paranın Sayda ve tevâbii mukâtaâsı malından, Trablus ve tevâbii mukâtaâsı malından ve Aydın ve tevâbii mukâtaâsı malından Şam Valisi Mirü'l-hac Vezir el-Hac Abdullah Paşa'nın mübâşirine teslim edilip gerekli evrakların alınmasına dair hükümleri hâvi defter parçası. Hicri 17.9.1145/3.3.1733" (BOA,AE.SMHD.I.90-6116).

2.7. Abdullah Paşa Aleyhine Yapılan Şikâyetlerle İlgili Belgeler

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa yapmış olduğu bazı icraatlarından dolayı şikâyetlere maruz kalmıştır. 29.12.1133/21.10.1721 tarihli belgeye göre Milas ve Mandalyat sakinlerinden cürmü affolunan Abdülaziz'in bölükbaşları ve akrabaları, zulm ve teaddi ettiği gerekçesiyle Abdullah Paşa'yı şikâyet edip sürgün edilmesini talep etmişlerdir. Ancak yapılan tedkikâta zulmün sabit olmadığı tespit edilmiştir (BOA,SAMD.III.199-19264).

27.8.1136/21.5.1724 tarihli belgede Aydın sancağının Köstek ve Kestel kazalarında bulunan ve Şehzade Sultan Mehmed Evkâfına tabi olan yirmi beş köyün ahalisinin, Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın taaddisinden dolayı dağıldığı ve cânib-i vakfa zarar geldiği ifade edilmiş ve mezkûr köy ahalisinin bazı istihramları dile getirilmiştir (BOA,C.D HİCRİ 237-11816).

29.12.1147/22.5.1735 tarihli belgede Haleb Valisi ve Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın birçok faydalı mansıblarda bulunduktan sonra vaktiyle hizmetinde

bulunduğu Türk Ahmed Paşa'nın nukûd ve emvâlini ihtilas eylediği (kendi malına usulca aşırıldığı) ifade edilmiştir (BOA,C.ML.171-7240).

3.Abdullah Paşa'nın Katli, Devlete Olan Borçlarının Tahsili ve Mallarının Müsadere Edilmesi

Abdullah Paşa valilik görevinin ve hayatının son dönemlerinde ekonomik olarak çok sıkıntılarla karşılaşmıştır. Devlet-i Aliyye'ye olan borçları birikmiş ve onları ödeyemediği için mallarının ve mülklerinin müsadere edilmesiyle yüz yüze kalmıştır. Mallarının müsadere edilmesi, zabtedilmesi ve devlete olan borçların tahsil edilmesi konusunda hakkında emirler çıkmıştır (BOA,AE.SAMD.III.191-18457; BOA,C.SM.103-5199; BOA,C.ML.474-19314; BOA,AE.SMHD.I.226-18001; BOA,D.BŞM.D.1851-0). 1147/1735 yılında vefat eden Abdullah Paşa'nın (Süreyya, 1308, 376) mallarının müsadere edilmesiyle ilgili birçok belge bulunmaktadır. Abdullah Paşa'nın devlete olan borçlarının tahsil edilmesiyle ilgili ulaştığımız en erken belgenin tarihi 1141/1729 yılına dayanmaktadır. Bu da onun vefatından 6 yıl öncesine tekabül etmektedir. Devlete borçlu olduğu bu yılda Aydın muhassıllığı görevinde olmadığı ve bu vazifeyi Vezir Hüseyin Paşa'nın ifa ettiği görülmektedir (BOA,C.ML.474-19314). Abdullah Paşa, vefat ettiği sıralarda devlete olan borçlarını bitirememiştir. Vefatından sonra da mallarının müsadere edilmesi ve borcunun tahsil edilmesiyle ilgili işlemler en az 8 yıl kadar daha devam etmiştir. Zira 1155/1742-1743 yıllarında hala bu konuyla ilgili belgeler bulunmaktadır (BOA,AE.SMHD.I.244-19781; BOA,D.BŞM.MHF.d.12646; BOA,C.AS.1108-49060; BOA,AE.SMHD. I.23-1349; BOA,D.BMŞ.D.41065). Abdullah Paşa'nın Aydın ve Erzurum'da bulunan emvâl ve eşyası müsadere işlemlerine tabi tutulmuş ve tahsil edilenler İstanbul'a sevk edilmiştir (BOA,C.SM.103-5199; BOA,C.ML.318-13064; BOA,D..BŞM.MHF.d.12453; BOA,TS.MA.D.2379-0; BOA,D..BŞM.MHF.d. 12646). Abdullah Paşa'nın Şam'da bulunduğu sırada orada bazı kimselerden alacağı paralar da müsadere işlemlerine alınmıştır (BOA.C.ML.620-25557).

Abdullah Paşa'nın mallarının müsadere edilmesindeki ana sebep her ne kadar devlete olan borçları olsa da diğer önemli bir sebep de ordu içinde asker arasında fitneye sebep olacak sözler söylediği yönünde bir kanaatin oluşması ve ihanetle suçlanması meselesidir. 29 Şevval 1147/24 Mart 1735 tarihli belgede, Abdullah Paşa'nın askerinin ihtilaline yol açtığı, ihaneti görüldüğü, cezasının tertibi, tüm emvâl ve eşyasının müsadere edilmesi konusundan bahsedilir (BOA,C.ML.171-7240). Bu belgedeki söz konusu olayı Şem'dani-zâde Fındıklı Süleyman Efendi, Müri't-tevârih adlı eserinde etraflıca anlatır. Şem'dani-zâde, eserinde 1147/1734-1735 yılına ait vakaları anlatırken Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'dan da bahseder. Onu Aydın Muhassılı Üç Tuğlu Abdullah Paşa olarak tavsif eder ve cesaret ve şecaatiyle şöhret bulduğunu ifade eder. Şem'dani-zâde'nin zikrettiğine göre Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya, İran'a yapılan seferde 2000 nefer süvari askeriyle birlikte Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın maiyetindeki birliğe katılması yönünde ferman çıkar. Abdullah Paşa seferiye adıyla halktan haksız yere vergiler toplar. İran seferine savaş bittikten sonra ancak 500 atlı askeriyle katılır. Kendisine neden geç kaldın diye sorulduğunda

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

ise “Bu seferin aslı yok, murad asker kırmaktır ve memleketleri revâfıza vermektir” diyerek İran seferini eleştirir ve orduda askerinin arasında fitneye sebep olur. Erzurum Valisi Yahya Paşa'ya, Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın katledilmesi hususunda ferman sadır olunur. Yeni vezir olan Yahya Paşa, ferman gereğince Abdullah Paşa'yı infaz etmek için onu konağına yemeğe davet ederek ona bir tuzak kurar. Abdullah Paşa konağa yaklaştığında bindiği doru küheylan atı konağa yanaşmak istemez, konağın paşa kapısından tam içeri girerken Abdullah Paşa'nın kafasındaki kavuk yere düşer. Yanındakiler bunun hayra alamet olmadığı şeklinde bir yorum yaparlar. Abdullah Paşa sonuçta konağa girer. İki paşa bir müddet konuşurlar. Sonra Yahya Paşa abdest alma bahanesiyle yanından ayrılır. Daha önceden planladığı üzere Sekbanbaşını gönderir. Sekbanbaşı, Abdullah Paşa'nın yanına gelir ve Paşa ona “otur” der. Sekbanbaşı “Ben oturacak değilim. Padişah senin muhasebeni görmek için kalebendliğine ferman etmiş, kalk” der ve Abdullah Paşa'yı kaldırır. Abdullah Paşa'nın maiyeti, bu durumdan haberi olmadığı için ona yardım edecek durumda değildir. Abdullah Paşa'nın etrafını serdengeçti ağaları sarar ve ata bindirip dizdar odasına götürürler. Kapıcıbaşı ve sekbanbaşı yanına girer. Sekbanbaşı “Paşa abdest al” der. Abdullah Paşa beklenmedik bir hamle yaparak sekbanbaşını hançerle öldürür, yanındaki adamını ve kapıcıbaşını yaralar ve ellerinden kaçır. Avluya geldiğinde kalebendleri³ taş atarak Abdullah Paşa'yı sersemletirler. Serdengeçti ağalarından Kurban Ağa, son hamleyi yaparak Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'yı öldürür. Abdullah Paşa'nın 500 kişelik fındık altını ve sair eşyası Asitâne'ye gönderilir. Bu hadiseyi anlatan Şem'dani-zâde, Abdullah Paşa'nın devlete elzem cesur bir zât olduğunu, katlini işitenlerin bu duruma âhu vâh ettiklerini ve katlinin haksızlık ve zulüm olduğunu düşündüklerini ifade eder ve bu katlin arkasında Kızlarağası El-Hac Beşir Ağa'nın olduğuna şu sözleriyle işaret eder. “Ancak Kızlarağası El-Hac Beşir Ağa, şecaatli adamın (Abdullah Paşa'nın) yaşamasını zarar addetmişti.” (Şem'dani-zâde, 1976, 37-38; Telci, 2015, 200-201).

Abdullah Paşa'nın katli ve malının müsadere edilmesi hususunda Şem'dani-zâde'nin anlattıkları Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhî'de de hemen hemen aynı şekilde anlatılmaktadır. Bu eserde Abdullah Paşa'nın imdad-ı seferiyye adıyla haksız yere halktan para toplayarak halka eziyet etmesi, sefere istenilen 2000 asker yerine 400-500 asker ile katılması, orduda fitneye sebep olacak ve ayrılığa düşürecek sözler sarfetmesi gibi hususların onun katline sebep olduğu ifade edilmektedir (Sami-Şakir-Subhî, 1198:66; Telci, 2015: 201).

Abdullah Paşa'nın kesilmiş başı İstanbul'a gönderilir ve ser-i maktû'u (kesik başı) Rumeli Hisarı varoşunda 9 Zilhicce 1147/2 Mayıs 1735 tarihinde Hamam-ı Kebir'in mukabilinde pencerenin altına defnedilir (Ayvansarayı, 1978: 24; Telci, 2015: 201).

³ Kalebend: Kale surları içinde ikamete mecbur tutulan mahkûmlara denilir ki, bunların hisardan dışarıya çıkarılmalarına müsaade edilmez. (İşbilir, 2016, EK-2: 5)

HASAN TELLİ

Abdullah Paşa 2 Mayıs 1735 tarihinde defnedildikten kısa bir süre sonra malları müsadere edilir. 4 Haziran 1735 tarihinde muhalefâtı (müsadereye tabi tutulan malları) defterlere kaydedilir ve 6 Haziran 1735 tarihinde malları develere yüklenerek güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması için yol güzergâhındaki kadılara emirler gönderilir (Telci, 2015: 204).

Abdullah Paşa'nın mallarının müsadere edilmesi konusundan bahseden birçok arşiv belgesi bulunmaktadır (BOA,AE.SAMD.III.190-18422; BOA,AE.SAMD.III.191-18457; BOA,C.ML.474-19314; BOA,AE.SMHD.I. 226-18001; BOA,D.BŞM.D.1851-0; BOA,C.SM.103-5199; BOA,C.DHİCRİ 256-12773; BOA,AE.SMHD.I.132-9685; BOA,C.ML.318-13064; BOA,C.ML. 322-13263; BOA,C.ML.392-16037; BOA.C.ML.620-25557; BOA,C.ML.640-26273; BOA,C.ML.709-28932; BOA,C.ML.666-27257; BOA,D.BŞM.MHF.d. 12453; BOA,D..BŞM.MHF.d.12455; BOA,D.BŞM.MHF.d.12452; BOA.C.AS. 1032-45262; BOA,TS.MA.D.2379-0; BOA,D.BŞM. MHF.d.13651; BOA,AE. SMHD.I.249-20291; BOA,AE.SMHD.I.244-19781; BOA,C.AS.1108-49060; BOA,TS.MA.D.1113; BOA,AE.SMHD.I.23-1349; BOA,D.BŞM.MHF.d.12646; BOA,D.BMŞ.D.41065).

4. Abdullah Paşa'nın Dini ve Vakıf Hizmetleri

4.1. Aydın ve Tevâbiinde Bulunan Dini ve Hayri Hizmetleri

Aydın Valisi Vezir Abdullah Paşa büyük bir vakıf kurmuştur. Bu vakıf yoluyla dini ve hayri hizmetlerde bulunmuştur. Onun, Aydın, Kuşadası, Güzelhisar, Denizli ve Makedonya'nın Radoviş şehrinde vakıf eserleri ve vakfa ait gayrimenkuller vardır. Güzelhisar-ı Aydın'da Abdullah Efendi Camii ve Medresesi (BOA,EV.D.16684), Kuşadası'nda vakıf değirmeni ve fırını (BOA,C.EV.35-1729), Güzelhisar'ın Kemer köyünde iki adet çeşmesi (BOA,C.EV.35-1729), Güzelhisar'da mektep, çeşme vb. hayratı, Denizli'de 70 küsür dükkanı (BOA.C.MF.62.3064; BOA.EV.D.32510), Güzelhisar'da kahve dükkanı ve arsası bunlar arasındadır (BOA,AE.SABHİCRİ I.137-9242).

Vakıf defterlerinde ve belgelerinde Aydın sancağı dâhilindeki Abdullah Paşa Vakfı'nın muhasebesi, intikâl harcı, intikâl hâsılâtı, ferâğ harcı, ferâğ hâsılâtı, kağıt bahâsı, kalemiyye miktarları, müsakkafât hâsılâtı, müstegallât hâsılâtı, musakkafâtın yevmiye kayıtları, hâsılât ve masârif muhasebeleri, mahlûlât muaccelâtı, mahlûlât harcı, rüsûmâtın miktarları, vâridât tahsilâtı, vâridât muhasebeleri, vakıftan Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesine gönderilecek muhasebe koçanları ve cihât tevcihi kayıtları gibi konularda bir çok malumat bulunmaktadır⁴ (BOA,EV.D.17056; BOA,EV.D.19994;

⁴ İntikâl harcı: Vakfa ait gayrimenkulü işletme hakkının bir mutasarrıftan başka bir mutasarrıfa geçmesi sırasında vakıf tarafından tahsil edilen meblağa denir.

Ferâğ harcı: Vakfa ait gayrimenkulü işleten mutasarrıfın işletme hakkını başka birine devretmesi sırasında vakıf tarafından tahsil edilen meblağa denir.

Musakkafat: Vakfa gelir getiren vakfa ait ev, dükkan gibi binalar

Müstegallat hasılatı: vakfa gelir getiren bina haricindeki bağ, bahçe, tarla gibi taşınır ve taşınmaz mallar.

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

BOA,EV.D.20481; BOA,EV.D.20539; BOA,EV.D.20832; BOA,EV.D.21194;
BOA,EV.D.21232; BOA,EV.D.21596; BOA,EV.D.21698; BOA,EV.D.21750;
BOA,EV.D.21847; BOA,EV.D.22012; BOA,EV.D.22042; BOA,EV.D.22097;
BOA,EV.D.22325, BOA,EV.D.22341; BOA,EV.D.22365; BOA,EV.D.22643;
BOA,EV.D.22733; BOA,EV.D.22954; BOA,EV.D.23045; BOA,EV.D.23075;
BOA,EV.D.23181; BOA,EV.D.23183; BOA,EV.D.23195; BOA,EV.D.23272;
BOA,EV.D.23369; BOA,EV.D.23425; BOA,EV.D.23572; BOA,EV.D.23585;
BOA,EV.D.23637; BOA,EV.D.23707; BOA,EV.D.23729; BOA,EV.D.24190;
BOA,EV.D.24195; BOA,EV.D.24552; BOA,EV.D.25464; BOA,EV.D.26028;
BOA,EV.D.30127; BOA,EV.D.32510; Telli 2017: 221-239).

Abdullah Paşa Vakfı'yla ilgili muhasebe kayıtlarının yanısıra vakıfta çalışan görevlilerin tayin ve tevcihleriyle alakalı bilgiler de kayıtlarda yer almaktadır. Bu anlamda 9 Receb 1149/13 Kasım 1739 tarihli belgede vakfa bağlı Güzelhisar'daki mektebin muallim-i sıbyanlık vazifesine Hafız Mustafa Halife'den sonra Hacı Osman tayin edildiği (BOA,AE.SMHD.I.149-11110) ve 24 Cemâziye'l-evvel 1180/28 Ekim 1766 tarihli belgede ise vakfa kâtip tayin edildiği bilgileri yer almaktadır (BOA,C.EV.573-28923).

Abdullah Paşa'nın validesi Ayşe Hanım da ashab-ı hayrâtın bir kişidir. Ayşe Hanım kendi uhdesinde bulunan hane ve yalısının kirasını Haremeyni's-şerifeyn Evkâfı'na göndermekte ve bu işi takip için kethüdasını görevlendirmektedir. Bu anlamda kethüdanın gönderdiği kira miktarı 29 Zilhicce 1140/6 Ağustos 1728 tarihinde tahsil edilmiştir (BOA,AE.SAMD.III.73-69).

Abdullah Paşa'nın vefatından sonra oğlu Abdullatif, babasının kurduğu vakıfla yakından ilgilenmiş ve onun Güzelhisar'da müceddeden yaptırdığı çeşmeler ve mekteb evkâfının tevliyet vazifesine 29 Receb 1148/16 Kasım 1735 tarihinde tayin edilmiştir (BOA,C.BLD109-5446).

Vakıf belgelerinde Abdullah Paşa Vakfı'na yapılan çeşitli müdahalelerin önlenmesi ve men edilmesi hakkında bilgiler de bulunmaktadır (BOA,A.MKT.DV.164-61).

4.2. Abdullah Paşa'nın Makedonya'daki Dini ve Hayri Hizmetleri

Abdullah Paşa Makedonya'nın Radoviş şehrinde bir cami ve muallimhane/mektep yaptırarak bir vakıf kurmuştur. Camiinin adı vakıf kayıtlarında

Mahlûlât: Mirasçısı olmadığı için vakfa veya hükümete kalan mallara ve mutasarrıfının intikal sahibi bırakmaksızın vefatı gibi bir sebeple vakfına rucu' eden bağ, bahçe, tarla gibi gayrimenkullere denir.

Vâridât: Vakfa ait gelirlere denir.

Rüsûmât: Vergiler

Cihât tevcihi: Vakıftaki imamlık, hatiplik, müderrislik gibi görevlere yapılan atamalara denir.

(vakıf terimleri için bkz: Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic11>

(Erişim tarihi: 27.12.2019)

“Abdullah Paşa Camii”, “Cami-i Kebir”, “Cami-i Cedid”, “Cami-i bala” veya “Sabık Aydın Valisi Abdullah Paşa nam sahibu’l-hayrın bina eylediği cami-i şerif” olarak geçmektedir (VGM,Defter 1164-51; VGM,Defter 1181-359,360,362,363; VGM, Defter 1181-359). Cami ve vakfıyla ilgili arşiv kayıtlarında birçok belge vardır. Bu belgelerde vakfın mütevellileri, camide görev yapan imamlar, müezzinler, hatipler, vaizler, hatm-i şerif görevlileri ile muallimhanede görevli halife-i mektepler ve muallimler hakkında tayin ve tevcih bilgileri bulunmaktadır (BOA,TFR.I.ŞKT.16-1505; BOA,TFR.I.ŞKT.16-1507; BOA,A.MKT.MHM.2-31; BOA,ML.VRD.TMT.D.11454,s.6; VGM,Defter 1164-51; VGM,Defter 1181-359,360,361,362,363,364,365,366,367,369). Vakıf muhasebe defterlerinde Abdullah Paşa’nın Radoviş’teki vakfının gelirleri, giderleri ve muhasebe bilgileriyle ilgili malumatlar da yer almaktadır (BOA,EV.D.13719, s.180; BOA,EV.D. 30344; VGM, Defter 1181-369; BOA,ML.VRD.TMT.D.11454, s.6, 7, 13).

SONUÇ

Osmanlı döneminde XVIII. yüzyılda Aydın vilayetinde valilik-muhassıllık yapan üç Abdullah Paşa vardır. Bunlar Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa (ö. 1147/1735), Boynueğri Abdullah Paşa (ö.1174/1761) ve Uzun Abdullah Paşa’dır (ö.1191/1777-1778). Bu çalışmada bunlardan sadece birine, Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa’ya yer verilmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri incelenerek onun Devlet-i Aliyye’de üstelendiği idari, mali, siyasi, güvenlik ve askeri gibi görevleri ile yapmış olduğu dini ve vakıf hizmetleri ele alınmıştır. Arşiv belgeleri ışığında bu şahsiyetin tarihi kişiliği, hizmetleri ve değeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa, Aydın muhassıllığı vazifesine 1720 yılında atanmış, akabinde 1726’da vezirliğe yükseltilmiştir. Emine Sultan ile evlenmiştir. 1731 yılında Şam valisi, bir yıl sonra Halep valisi ve 1733 yılında ise Aydın valisi (muhassılı) olmuştur. 1735 yılında vefat etmiştir. Arşiv belgelerinde Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu konuda 117’den fazla belge tespit edilmiştir. Ayrıca Abdullah Paşa’nın vakfıyla alakalı 48’den fazla belge ve vakıf defteri kayıtları tespit edilmiştir. Bu bilgi ve belgeler Abdullah Paşa’nın hem tarihi kişiliğinin hem de hem Osmanlı devletinde yüklendiği görevlerinin bilinmesi açısından oldukça önemlidir. Abdullah Paşa, Aydın muhassıllığı görevindeyken Aydın, Saruhan, Manisa, Alanya, Sığla, Hamid ve Teke sancaklarından sorumludur. Abdullah Paşa, Aydın ve tevâbiindeki resm-i çift, resm-i ağnam, mal-ı mîrî, cizye-i gebrân, cizye-i Kıptiyân, Yahudiyân akçesi, elekçiyan-ı atala, rüsûm-i yörükân, resm-i dönüm-i duhân ve resm-i çift gibi çeşitli vergilerin toplanması, bunların muhafaza edilmesi, muhasebesi, merkeze gönderilmesi gereken meblağın gönderilmesi, bölgedeki emvâlin tahrîri gibi iş ve işlemleri yapmış ve bunları takip etmiştir. Bunun yansırı uhdesindeki mukâtaa ve haslarla ilgili yapılması gereken işleri de yapmıştır. Bölgesindeki idari ve mali işlerden birinci derecede sorumlu olmuştur. Aydın ve tevâbiindeki birçok atama ve tayin işlemlerine de imza atmıştır. Güzelhisar dizdarlığı, zaviyedarlık, hassalık, tevliyet ve derbentçilik gibi birçok alandaki tayinleri gerçekleştirmiştir. Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Sultan I. Mahmud döneminde

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

meydana gelen Osmanlı-Safevi savaşlarında Osmanlı ordusuna askeri birlik ve lojistik destek göndermek suretiyle önemli roller üstlenmiştir. Halkın ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla Aydın ve tevâbiinde baş gösteren eşkıyaya, şakilere karşı mücadele etmiş ve bölgenin asayişini ve huzurunu sağlamaya çalışmıştır. Abdullah Paşa Aydın ve tevâbiinde iskân edilen cemaatlerin durumlarını ve göç hareketliliklerini takip etmiştir. Şam valiliği sırasında "emir-i hac" ve "mir'ul-hac" ünvanı ile hac emirliği görevini ifa etmiştir. Abdullah Paşa resmi görevlerinin dışında hayır işleriyle de uğraşmıştır. Aydın, Kuşadası, Güzelhisar, Denizli ve Makedonya'nın Radoviş şehrinde din ve vakıf hizmetleri sunmuştur. Aydın Güzelhisar'da "Abdullah Efendi Camii ve Medresesi", mekteb, çeşme, kahve dükkânı, arsalar; Kuşadası'nda vakıf değirmeni ve fırını; Güzelhisar'ın Kemer köyünde iki adet çeşme ve Denizlide 70 küsür dükkân onun vakıf hizmetleri bünyesinde yer almıştır. Abdullah Paşa Makedonya'nın Radoviş şehrinde "Abdullah Paşa Camii, Kebir Camisi veya Cami-i Kebir" olarak anılan bir cami ve bir de muallimhane yaptırmıştır. Abdullah Paşa valilik görevinin ve hayatının son dönemlerinde ekonomik olarak çok sıkıntılarla karşılaşmıştır. Devlet-i Aliyye'ye olan borçları birikmiş ve onları ödeyemediği için sahip olduğu mallarının ve mülklerinin müsadere edilmesiyle yüz yüze kalmıştır. Abdullah Paşa, I. Mahmud döneminde Osmanlı-İran savaşına 2000 askerle katılması için sefere çağırılmıştır. Abdullah Paşa İran seferine savaş bittikten sonra ancak 500 atlı askerle katılmış, kendisine neden geç kaldın diye sorulduğunda ise "Bu seferin aslı yok, murad asker kırmaktır ve memleketleri revafıza vermektir" diyerek İran seferini eleştirmiştir. Bu eleştiri akabinde orduda asker arasında fitneye sebep olduğu suçlamasıyla karşı karşıya kalmış ve idamına hükmedilmiştir. Katlini beyan eden ferman gereğince Abdullah Paşa 1735 yılında idam edilmiştir. Devlete olan borçları nedeniyle mallarına el konulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

VGM, Defter 1162-51; VGM, Defter 1164-51; VGM, Defter 1181-359, 360, 361, 362,363, 364, 365,366,367,368,369.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi (BOA)

BOA,AE.SMHD.I.23-1349; BOA,AE.SMHD.I.90-6116; BOA,AE.SMHD.I.150-11204; BOA,AE.SMHD.I.223-17719; BOA,AE.SMHD.I.226-18001; BOA,AE.SMHD.I.244-19781; BOA,AE.SMHD.I.244-19836; BOA,AE.SMHD.I.249-20291; BOA,AE.SMHD.I.253-20619; BOA,AE.SMHD.I.258-21006; BOA,AE.SMHD.I.86-5846; BOA,AE.SMHD.I.150-11195; BOA,AE.SMHD.I.175-13560; BOA,AE.SMHD.I.132-9685; BOA,AE.SMHD.I.149-11110; BOA,AE.SMHD.I.223-17715; BOA,AE.SAMD.III.53-5295; BOA,AE.SAMD.III.62-6208; BOA,AE.SAMD.III.71-7108; BOA,AE.SAMD.III.73-69; BOA,AE.SAMD.III.39-3782; BOA,AE.SAMD.III.39-3815; BOA,AE.SAMD.III.39-3832; BOA,AE.SAMD.III.72-7282; BOA,AE.SAMD.III.89-8910; BOA,AE.SAMD.III.91-9016; BOA,AE.SAMD.III.115-11320; BOA,AE.SAMD.III.128-12576; BOA,AE.SAMD.III.131-12833; BOA,AE.SAMD.III.138-

HASAN TELLİ

13434; BOA,AE.SAMD.III.141-13694; BOA,SAMD.III.148-14533; BOA,AE.SAMD.III.162-15869; BOA,SAMD.III.177-17213; BOA,AE.SAMD.III.177-17276; BOA,AE.SAMD.III.177-17255; BOA,SAMD.III.177-17256; BOA,AE.SAMD.III.177-17260; BOA,AE.SAMD.III.178-17347; BOA,AE.SAMD.III.190-18422; BOA,AE.SAMD.III.191-18457; BOA,AE.SAMD.III.195-18892; BOA,SAMD.III.199-19264; BOA,AE.SAMD.III.206-19863; BOA,SAMD.III.208-20123; BOA,A.MKT.MHM.2-31; BOA,A.MKT.DV.164-61; BOA,AE.SABHİCRİ.137-9242; BOA,C.AS.412-17063; BOA,C.AS.533-22319; BOA,C.AS.877-37614; BOA,C.AS.1015-44481; BOA,C.AS.1032-45262; BOA,C.AS.1108-49060; BOA,C.BLD.109-5446; BOA,C.DHİCRİ 40-1955; BOA,C.DHİCRİ 142-7062; BOA,C.DHİCRİ 237-11816; BOA,C.DHİCRİ 256-12773; BOA,C.EV.35-1729; BOA,C.EV.293-14905; BOA,C.EV.573-28923; BOA,C.MF.62.3064; BOA,C.SM.103-5199; BOA,C.ML.171-7240; BOA,C.ML.212-8701; BOA,C.ML.318-13064; BOA,C.ML.304-12371; BOA,C.ML.322-13263; BOA,C.ML.362-14808; BOA,C.ML.390-15958; BOA,C.ML.392-16037; BOA,C.ML.474-19314; BOA,C.ML.518-21163; BOA,C.ML.541-22241; BOA,C.ML.545-22397; BOA,C.ML.595-24539; BOA,C.ML.620-25557; BOA,C.ML.640-26273; BOA,C.ML.666-27257; BOA,C.ML.709-28932; BOA,C.ML.774-31591; BOA,C.ZB.40-1979; BOA,C.ZB.71-3526; BOA,İE.AS.61-5557; BOA,İE.AS.82-7403; BOA,İE.AS.82-7376; BOA,İE. AS.89-8154; BOA,D.BŞM.MHF.26-121; BOA,D.BŞM.MHF.27-2; BOA,D.BŞM.MHF.27-65; BOA,D.BŞM.MHF.27-66; BOA,D.BŞM.MHF.27-122; BOA,D.BŞM.D.1851-0; BOA,D.BŞM.MHF.d.12452; BOA,D.BŞM.MHF.d.12453; BOA,D.BŞM.MHF.d.12455; BOA,D.BŞM.MHF.d.12646; BOA,D.BŞM.MHF.d.13651; BOA,D.BŞM.MHF.D.12444-0; BOA,D.BŞM.ANM.D.17277; BOA,D.BMŞ.D.41065; BOA,İE.DHİCRİ 25-2260; BOA,İE.DHİCRİ 27-2446; BOA,İE.EV.38-4394; BOA,İE.EV.40-4614; BOA,İE.ML.90-8458; BOA,İE.ML.109-10364; BOA,İE.ML.117-11083; BOA,İE.ML.118-11157; BOA,İE.ML.119-11282; BOA,İE.ML.121-11514; BOA,İE.ML.121-11505; BOA,İE.ML.126-11984; BOA,İE.ML.127-12013; BOA,İE.ML.128-12098; BOA,İE.ML.121-11482; BOA,İE.ML.79-7385; BOA,EV.D.13719,s.180; BOA,EV.D.19994; BOA,EV.D.30127; BOA,EV.D.17056; BOA,EV.D.20481; BOA,EV.D.20539; BOA,EV.D.20832; BOA,EV.D.21194; BOA,EV.D.21232; BOA,EV.D.21596; BOA,EV.D.21698; BOA,EV.D.21750; BOA,EV.D.21847; BOA,EV.D.22012; BOA,EV.D.22042; BOA,EV.D.22097; BOA,EV.D.22325; BOA,EV.D.22341; BOA,EV.D.22365; BOA,EV.D.22643; BOA,EV.D.22733; BOA,EV.D.22954; BOA,EV.D.23045; BOA,EV.D.23075; BOA,EV.D.23181; BOA,EV.D.23183; BOA,EV.D.23195; BOA,EV.D.23272; BOA,EV.D.23369; BOA,EV.D.23425; BOA,EV.D.23572; BOA,EV.D.23585; BOA,EV.D.23637; BOA,EV.D.23707; BOA,EV.D.23729; BOA,EV.D.24190; BOA,EV.D.24195; BOA,EV.D.24552; BOA,EV.D.25464; BOA,EV.D.26028; BOA,EV.D.30344; BOA,EV.D.32510; BOA,EV.D.16684; BOA,MAD.D.9525-0; BOA,ML.VRD.TMT.D.11454, s.6,7,13; BOA,TS.MA.D.2358-0; BOA,TS.MA.D.2379-0; BOA,TS.MA.d.9670; BOA,TS.MA.D.1113; BOA,FR.IŞKT.16-1505; BOA,TFR.IŞKT.16-1507; BOA.T.T.0270; BOA.T.T.0806.

18. Yüzyılda Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'nın Resmi ve Dini Hizmetleri

2. Kitap, Makale, mülakat, özel notlar ve internet

- Akın, H. (2018), "Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1, 91-108.
- Arslan, B. (2007), *H. 1265 (m. 1849) Devlet Salnamesine Göre Osmanlı İdari Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Atabay, S. (2008), *Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl'da Aydın Livası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Çağatay, N. (1947), "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5:5, 483-511.
- Çelik, B. (2019), "Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17:3, 267-289.
- Çelebi E. (1935), *Evlıya Çelebi Seyehatnamesi*, C.9. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Çelik, B.; Demir, T. (2010). *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği: Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.
- Ayvansaraylı, H. H. (1978), *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Rical*, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,
- Emecen, F. (1991), "Aydın", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: TDV yayınları, 235-237.
- İşbilir, Ö (2016), "Kalebend", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-2, İstanbul: TDV yayınları, 5-7.
- Fidan, F. (2018), "Osmanlı-Safevi Savaşlarında Kars Ve Erzurum'un Zahire Tedarikindeki Rolü (1730-1732 Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 11:55, 259-269.
- Kocaoğlu, B. (2019), "Osmanlı Kara Ordusunda Kirpas Kullanımına Genel Bir Bakış", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 33-44
- Kürüm, M. (2010), "Aydın'daki Osmanlı Dönemi Namazgâhları Üzerine Bir Değerlendirme", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0:18, 101-126.
- Özey, R. (1998), "Adalar Denizi Sahilinde Bir Osmanlı Vilayeti; 1913'de Aydın", <https://dergipark.org.tr/download/article-file/3002>, (Erişim tarihi: 28.04.2019).
- Öznel, M. (2011), "Osmanlı Devleti'nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)", *Maliye Dergisi*, 160, 204-227.
- Öztop, F. (2014), *II. Meşrutiyet döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Öztürk, S. (2003), "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1:1, 287-304.
- Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296, <http://ktp.isam.org.tr/> Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- Sami, Şakir, Subhi. (1198), *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*, Kostantiniyye.
- Sarıbey, A. (2006), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

HASAN TELLİ

- Süreyya, M. (1308), *Sicilli Osmani*, 3, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Şahin, A. (2008), *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret ve Avâız Defterlerine Göre)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Telci, C. (2009), "Muhassılın Serveti: Aydın Muhassılı Polad Ahmed ve Veli Paşa'nın Muhallefâtı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI:2, 179-208.
- Telci, C. (2011), "Muhassılın Serveti: Aydın Muhassılı Abdülbaki Paşa'nın 25 Temmuz 1697 (6 Muharrem 1109) Tarihli Muhallefâtı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI:2, 551-576.
- Telci, C. (2015), "Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zabtedilen Muhallefâtı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15:1, 199-219.
- Telli, H. (2017), "Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 10:48, 221-239.
- Uluçay, Ç. (1955), *18. Ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul: Berksoy Basımevi.
- <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic11> (Erişim tarihi: 27.12.2019)